

X.

Korreferencialitás és hipertextuális kapcsolatok a poétikai kommunikációban¹

BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT

1. Hipertextualitás és poétikai kommunikáció

A költészet, ezen belül különösen a modern költészet egyik legnagyobb problémája kommunikációelméleti szempontból a versek *poétikai jelentés-tartalmának* megértése. A probléma egyik alapvető oka — legalábbis a versek jó részében — a versszövegek egyre összetettebb inter- és hipertextuális szerveződése. Ennek következtében a *nyelvi szintű tudás* mellett megnövekszik a *metanyelvi szintű tudás* jelentősége, másképpen megfogalmazva a versek szó szerinti és/vagy szimbolikus jelentés-tartalmának megértéséhez egyre nagyobb mértékű háttértudás szükséges.

Az általunk használt „jéghegy-paradigma” szerint egy versszöveg csak „a jéghegy csúcsa”, önmagában nem vagy csak rendkívül korlátozott mértékben értelmezhető. Az értelmezéshez további háttérismeretekre van szükség, amelyet „hagyományosan” a verselemzések és versértelmezések szolgálnak, különösen összetett művek esetében pedig (mint például a Biblia, Dante *Isteni színjátéka* vagy T. S. Eliot *Átokföldje*) a megértést elősegítő vagy lehetővé tevő kommentárokat fűznek hozzá a versszöveghez: a kommentárok forrása ilyenkor lehet maga a költő, a mű szövegét gondozó filológus, az exegéta stb.

Az eredeti szöveg és a kommentárok „együttolvasása” hagyományos, papíralapú technológia esetében meglehetősen nehéz feladat (valószínűleg a lábjegyzetek jelentik a legjobb megoldást, azonban ilyenkor csak rövid, néhány soros kommentárok használhatóak, és ez nem mindig elegendő). A probléma hatékony megoldására azonban napjaink információs technológiája természetes megoldást kínál. A modern HTML alapú webes technológia segítségével olyan komplex *hipertext struktúrát* szervezhetünk a szöveg köré, amely a megértéshez és az értelmezéshez szükséges legfontosabb információkat közvetlenül elérhetővé teszi a felhasználók számára. Érdekes módon azonban a világhálón

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

(és ezen belül a magyar szegmensben különösen) ritka az ilyen módszerrel feldolgozott hipertextuális versszöveg.

A hipertext létrehozása azonban nemcsak a szöveg „végfelhasználója”, az olvasó számára ad rendkívül hatékony eszközt. A szöveg értelmezője, miközben „dolgozik” a hiperszövegen, lényegében saját tudása *hipertextuális reprezentációját* alakítja ki, illetve — az einsteini „tollam ír helyettem” modern általánosításaként — közvetlen kapcsolatba lép a szöveggel, és miközben a tudását folyamatosan szélesíti, mélyíti és strukturálja, olyan összefüggésekre bukkanhat rá, amelyet korábban még csak nem is sejtett. A hipertextuális szövegértelmezést ilyen értelemben nyugodtan tekinthetjük intenzív *tanulási folyamatnak* is, amelynek során egy hipertextuálisan szervezett „tudásbázist” alakítunk ki.

Tanulmányunkban a hipertextuális szövegértelmezés paradigmáját alkalmazzuk. A választott példaszöveg T. S. Eliot *Átokföldje* című költeményének első része, *A halottak temetése*.

2. Hipertextualitás és az *Átokföldje*

A szövegek közötti (intertextuális) kapcsolatok a szövegszerűség általánosan elfogadott kritériumai közé tartoznak (Szikszainé Nagy 1999: 58). Például T. S. Eliot *Marina* című költeménye már a címben utal Shakespeare *Pericles* című színművére, e nélkül a költemény jelentéstartalmának nagy része aligha érthető meg. Azonban egyes szövegekben (és különösen a költői szövegekben) sok olyan intertextuális kapcsolat, allúzió található, amelyek nélkül — legalábbis egy bizonyos mértékig — megérthetjük a szöveget, azonban nem juthatunk el a szöveg „mélyebb”, esetenként másodlagos jelentéstartalmához. **A hipertextualitást mint szövegtani fogalmat éppen azért vezettük be, hogy az ilyen típusú szövegek közötti kapcsolatokat terminológiailag is azonosítani tudjuk, ezáltal az intertextuális kapcsolatokról mintegy „leválasszuk” a hipertextuális kapcsolatokat.**

- *Intertextuális kapcsolatokon* olyan szövegek közötti kapcsolatokat értünk, amelyek szükségesek egy adott szöveg megértéséhez.
- *A hipertextuális kapcsolatokat* ezzel szemben opcionálisoknak tekintjük: olyan szövegek közötti kapcsolatokat értünk rajtuk, amelyek a szöveg megértéséhez nem feltétlenül szükségesek, de a hozzáadott jelentéstartalommal együtt bővebb és/vagy alternatív szövegértelmezéseket tesznek lehetővé.

Például T. S. Eliot *Átokföldje* című költeményének utolsó soraiban mind intertextuális kapcsolatok (pl. az Eliot által más művekből átvett idegen nyelvű szövegrészletek nyilvánvalóan ilyenek), mind pedig hipertextuális kapcsolatok

bőven fellelhetőek, illetve hozzáadhatóak az eredeti műhöz. (pl. Tóth Árpád alábbi versrészlete, amely tartalmilag tökéletesen illik az *Átokföldje* adott pontjához: „«Szent örületben² a költő szeme...» / Hogy is mondá a régi mester, Shakespeare? [...] Zord partokon ül s didereg a horgász, / Arany halak, suhanó aranyversek, / Hol késtek?”)

T. S. Eliot *Átokföldje* című alkotása a modern költészet egyik alapműve, az elfogadott irodalmi kánon része, amely a középiskoláktól az egyetemekig, a tudományos konferenciáktól a szakkönyvekig (és magától értetődően az Internetes fórumokig) máig az értelmezés tárgya. Úgy tűnik, az 1922-ben közzétett mű — egyebek közt az Eliot (és részben Pound) által választott szerkesztésmódnak, valamint a feldolgozott hatalmas kulturális háttéranyagának köszönhetően — szinte kimeríthetetlen. „Eliot első verseskönyve, a *Prufrock és egyéb észrevételek* (1917) már az érett költőt mutatja, de az igazi beérkezést az *Átokföldje* (1922) jelentette. Ezt a művet az angol irodalomkritika és a történeti elemzés egyaránt fordulópontnak tekinti a modern líra egészének szempontjából is.” (Mohácsy-Vasy 1996: 41) A mű „jelentősége még ma sem csökkent, és ha visszapillantunk, kiadása a modern angol irodalom egyik mérföldkövének tetszik.” (Bowra 1970: 217) A mű egyik legizgalmasabb, „korszakalkotó” újítása az volt, hogy Eliot más (költői, drámai, vallási stb.) szövegekből egész részleteket vett át, „emelt be” a költeménybe, ezáltal már a huszadik század elején egy mai értelemben vett hipertextuális szöveget alkotott.

Ebből következően a szöveg koherenciájának biztosítása csak megfelelő kommentárokkal volt lehetséges: részint a megfelelő háttértudás szükségessége miatt, részint pedig azért, mert Eliot sok esetben eredeti nyelven illesztette be a más szövegekből átvett szövegrészleteket. „Bizonyos pontok magyarázatára, a költeménybe foglalt idézetek eredetének feltüntetésére Eliot jegyzeteket fűzött az *Átokföldjéhez*: 433 verssorhoz hétoldalny jegyzetet.” (Fauchereau 1974: 59) Emiatt a mű hagyományos, megszokott módon aligha olvasható. A kommentárok már csak azért sem hagyhatók el, mert annyira töredékes a szöveg, hogy ezek nélkül sokszor észre sem vesszük, hogy „belépett” egy új szereplő pl. a *Trisztán és Izolda* első soraiban éneklő Ifjú Hajós.

A mű — Eliot (és a fordító, Vas István) szavaival — „egy csomó tört képet” tartalmaz, amelyekkel a mű keletkezése óta számos nyelvész és irodalmár foglalkozott. A kutatók a mű egyes részleteinek, ill. egészének értelmezésére

² Az azonban már „túl szép” lenne, ha a „szent örületben” Shakespeare-allúzió és az *Átokföldjének* 432. sorában szereplő „Hieronymo megint megőrült.” kapcsolatát is feltételeznénk. Az eredeti, angol nyelvű szövegekben ugyanis ez a kapcsolat már nem áll fenn (vagy legalábbis nem nyilvánvaló): „*The poet's eye, in a fine frenzy rolling*” (Shakespeare: *A Midsummer Night's Dream* V. i. 12) és „*Hieronymo's mad againe.*” (Kyd/Eliot) Mindez mutatja, hogy a hipertextualitás fordításelméleti szempontból is érdekes kérdéseket vet fel.

különböző sémákat javasoltak. Ezek egy része magának Eliotnak volt köszönhető, aki a kommentárokból maga is vázolta a mű kialakításakor alkalmazott gondolatmenetét (vagy legalábbis ennek egyes vonatkozásait, pl. a Madame Sosostri vagy Tiresias alakjához fűzött kommentárokból). Ez felveti azt az alapvető kérdést, hogy melyek azok a kritériumok, amelyek alapján a javasolt sémákat elfogadhatjuk, azaz „érvényeseknek” tekinthetjük őket.

Néhány példa, a teljesség igénye nélkül:

Ha valaki a társadalmi tevékenységet teljességgel elviselhetetlennek találja, és nem lel kiutat, akkor megeshetik vele, hogy társadalmi funkciójától olyképpen menekül, hogy az identitásának minden tudatát elveszti. E költeményben, azt hiszem, ilyesféle vágy rejtőzik. Az egymásba olvadó karakterek, az események, amelyek úgy fűződnek egymáshoz, hogy mindennapi cselekvéseink mércéi többé nem alkalmazhatók rájuk, annak a váagnak külső kifejezői, hogy meneküljünk attól a társadalmi tevékenységtől, amely az embereket és az eseményeket szükségképpen egymástól különbözőknek látja... (West 1986: 369–70)

Eliot a korszellemet tükrözi, amikor pusztulásról és zűrzavarról ír. Sokféleképpen értelmezhetjük az Átokföldjét, sorait joggal alkalmazhatjuk a legkülönbözőbb helyzetekre. De ihletése, az egész verset összefogó alapgondolata, lírájának hangneme és légköre mind egy olyan szellem eredménye, amely mélységesen elégedetlen a fennálló körülményekkel, mivel magas normáihoz képest azok sajnálatosan elégtelennek bizonyulnak. (Bowra 1970: 219)

A több mint négyszáz soros, öt tételes mű — mert Eliot szereti nagy költeményeiben ezeket a zenei formákra emlékeztető szerkezeteket, egy kritikusanak kifejezésével „a gondolatok zenéjét” — válságköltemény, az európai civilizáció válságának hatalmas képe, amely — és ezt fontos észben tartani — jóformán közvetlenül az első világháború után született meg, egy győztes országban. (Vas István 1961: 882)

A summation of the war-weary spirit of the 1920s, the poem emphasized the decay and sterility of Western culture, and it came to be heralded as the major document of modern despair. [...] It was a poem of “fragments shored against my ruins”, a quest for feeling, faith and prophecy in an age that felt

Korreferencialitás és hipertextuális kapcsolatok a poétikai kommunikációban

itself cut off from history and meaning. In this sense, Eliot's poem can be seen as the culmination of the modernist mood." (Virágos 2008: 245)³

Az értelmezések létjogosultságának eldönthetősége szorosan összefügg azzal, hogy a használt sémák és a művel való kapcsolatuk milyen információ-szervezési mechanizmussal írhatóak le (ha egyáltalán leírhatóak). A probléma konstruktív, „empirikus” vizsgálatára két technikát tartunk rendkívül alkalmasnak:

(1) informatikai szempontból a hiperszövegeket és a létrehozásukat támogató HTML nyelvet (és a hozzá szorosan kapcsolódó egyéb technológiákat);⁴

(2) szövegtani szempontból pedig a Petőfi S. János által bevezetett korreferenciális indexeken alapuló szövegelemzési technikát.

Utóbbinak egy további előnye kétnyelvű (vagyis poliglott) környezetben az, hogy a korreferenciális indexek és kapcsolatrendszerük segítségével az eredeti versszöveg és fordítása közvetlenül is összevethető.

3. Hipertextualitás és korreferencialitás

Mind intertextuális mind hipertextuális kapcsolatok esetében az alapvető probléma a befogadó szöveg és a hozzákapcsolt, „beillesztett” szövegek vagy szövegrészletek összekapcsolásával kapott komplex szöveg összefüggőségének biztosítása. Az eredeti szöveg és a hozzákapcsolt szövegek különböző forrásokból származnak, ami a beillesztett szövegek egyes elemeinek szintaktikai-szemantikai átalakítását, transzformálását igényli az eredeti szöveg kontextusának megfelelően (mind grammatikai, mind szemantikai szempontból). Ez egy szöveg olvasásakor az esetek jó részében „automatikusan” megtörténik a befogadó által, de „nehezebb” szövegek esetében — és bízást ide sorolhatóak a (modern) költészet egyes produktumai — a szöveg megértéséhez már nem vezet „királyi út”, és csak alapos elemző, értelmező folyamat során tárul fel a szöveg (mélyebb) értelme.

³ Az 1920-as évek háborútól kimerült légkörében, [ennek](#) összegzéseként, a költemény kiemelte a nyugati kultúra hanyatlását és meddőségét. Mindez a művet modern kor kiábrándultságának fő dokumentumává avatta. A költemény, amely kimondta, hogy „romjaimat védem e törmelékkel” (Vas István ford.), magában foglalta az érzések, a hit és a próféciák keresését egy olyan korban, amely úgy érezte, hogy megszakadt a kapcsolata a történelemmel és az értelemmel. Ezért azt mondhatjuk, hogy Eliot műve a modern életérzés betetőzésének tekinthető. [BIK]

⁴ Az *Átokföldje* szerkezete szinte „sugallja” a mű hipertextuális reprezentációjának elkészítését és közreadását — reményeink szerint ezt hamarosan az interneten [megtehetjük](#).

Vizsgáljuk meg ezt a problémát a *korreferencialitás* szempontjából, amely (a téma-réma szerkezettel együtt) a szövegösszefüggés egyik alapvető hordozója (Petőfi 1997: 7). A korreferenciát a szakirodalom főként a szövegek kohéziójával kapcsolatban tárgyalja (Szikszainé Nagy 1999: 181), esetünkben azonban a pragmatikai vonatkozások előtérbe kerülése miatt legalább ennyire fontos a koherencia vizsgálata. A különböző forrásból származó szövegek összekapcsolásával kapott komplex szövegek esetében ugyanis a megértés előfeltétele egy *koherens szövegvilág* előzetes megkonstruálása, a szemiotikai szövegtan terminusával élve a *relátum-imágó* (ReIm, Petőfi 1998: 49, 2004: 56) létrehozása. Ebben a folyamatban „korreferenciális elemeknek nevezzük azokat a nyelvi elemeket/kifejezéseket, amelyek verbális megjelenési formájukat tekintve különbözőek, de az olvasó/interpretátor meggyőződése szerint a szövegvilág ugyanazon tárgyára/tényére utalnak” (Petőfi 1997: 23). Világos, hogy a szövegvilág verbális leírása feltételezi részint a korreferenciális elemeknek, részint ezek kapcsolatrendszerének explicit feltárását. Ha pedig mindezt analitikusan szeretnénk vizsgálni, rendkívül hatékony módszer a Petőfi S. János által kidolgozott korreferenciális elemzés, egyebek közt azért, mert „a korreferencialitás reprezentációja [...] csupán akkor válik egészen világossá (egyértelművé), ha korreferenciaindexeket alkalmazunk” (Petőfi 1997: 53).

A korreferenciális elemzés során használt indexek közül talán a legfontosabbak azok, amelyek (valós vagy elképzelt, de mindenképpen konkrét) entitásokat azonosítanak. Amennyiben egy komplex szövegben inter- vagy hipertextuális kapcsolatokat akarunk reprezentálni, eddigi vizsgálataink alapján (legalább) kétféleképpen járhatunk el:

- (1) a koherencia egyrészt úgy biztosítható, hogy az eredeti szöveg egyes kulcsszavait *szimbólumoknak* tekintjük, amelyeknek meghatározott szövegek vagy szövegrészletek adják az adott szövegkörnyezetben egy lehetséges jelentéstartalmát. Ilyenkor a szövegbe „beemelt” szövegrészletek kulcsszavaiban az eredeti szöveg korreferenciális indexeit alkalmazzuk, ami lényegében a hozzárendelt szöveg(részlet) absztrakcióját, „transzformálását” jelenti egy új szövegkörnyezetbe (mivel az „idegen” szövegből származó korreferenciális indexekkel értelemszerűen megváltoztatjuk az eredeti szövegkörnyezet természetes interpretációját);
- (2) jóval összetettebb módszerhez jutunk, ha mind az eredeti, „befogadó” szöveget, mind a hozzákapcsolt szövegeket vagy szövegrészleteket szimbolikusan értelmezzük, vagyis egy absztrakt (például archetipikus) sémában helyezzük el őket. Ilyenkor megőrizhetőek az eredeti szövegkörnyezetek „eredeti” entitásai (és az ezeket azonosító korreferenciális indexek) mint az absztrakt séma szimbólumainak az adott szövegekben érvényes konkrét helyettesítései (interpretációi), mivel a komplex szöveg összefüggő-

ségét „magasabb” absztrakciós szinten, az alkalmazott séma szimbolikus jelentésének szintjén értelmezzük.

Intertextuális kapcsolatok esetében természetesnek tűnik az (1) módszer alkalmazása. Az *Átokföldje* esetében azonban a (2) módszer alkalmazása tűnik megfelelőnek: tanulmányunkban a továbbiakban ezt mutatjuk be.

4. Az *Átokföldje* elemzése az előforduló személyiségtípusok alapján

Az alábbiakban T. S. Eliot: *Átokföldje* című költeménye első részének (*I. A halottak temetése*) meghatározott szempontok szerinti elemzésével — és ezáltal részben értelmezésével — szeretnénk bemutatni, hogy a költeményen belüli szövegközi és szövegek közötti (inter- és hipertextuális) kapcsolatokat egyszerűen és hatékonyan reprezentálhatjuk korreferenciális indexek segítségével. Csak a korreferenciális elemzés „végeredményeivel”, a korreferenciális indexekkel foglalkozunk, és közülük is elsősorban azokkal, amelyek az *Átokföldje* első részében előforduló személyeket, szereplőket azonosítják.

A választott elemzési szempont: a szövegben explicit módon (jelölésük: [i..]) és implicit módon, például a szöveghez rendelt kommentárokból (jelölésük: [x..]) előforduló alakok, személyek meghatározása, és besorolása egy szimbolikus személyiségtípusba (archetípusba) (jelölésük: [t..]). Vagyis csak a személyekhez rendelünk korreferenciális indexeket, és ezeket később egy személyiségtípushoz (archetípushoz) kapcsoljuk.

Lássuk először a mű szerkezetére és a benne előforduló szimbolikus személyiségtípusokra („főszereplőkre”) leginkább elfogadott sémát. Eszerint a cselekmény főbb motívumai szoros kapcsolatban állnak a Grál-legendával:

- a cselekmény egy kiégett, kiszáradt, Pusztában játszódik (ez az *Átokföldje*), amelynek újjászületésre („vízre”) van szüksége;
- az országot terméketlenség (meddőség, testi és szellemi „impotencia”) sújtja, ami kapcsolatban áll Királyának (a Grál-mítoszban ő a Halászkirály) az állapotával;
- a Halászkirály tehetetlenül várakozik („halászik” stb.), mert önmagában már nem képes az újjászületésre; ezért
- szükség van egy kívülről jövő Megváltóra, aki sikeres próbatételek és/vagy rituális szexuális aktus segítségével megtöri az átkot;
- a Megváltónak rendszerint egy Asszony nyújt segítséget.

Megjegyezzük, hogy a Halászkirály kikerülhetetlenül férfi, és ezzel kapcsolatos az, hogy a Megváltón keresztül egy Asszony segítségére van szüksége. (Bár ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk tovább, de érdekes szempont lehetne, hogy a költeményben — pl. Sibylla alakjában — megjelenik a Halászkirály női megfelelője is, akinek valószínűleg egy Férfira — pl. Apollónra — lenne szüksége az újjászületéshez.)

A fenti séma alkalmazása egy modern költői mű esetében egyáltalán nem nyilvánvaló. A legkevesebb, amit fel kell tételeznünk, hogy a mű szimbolikus értelmű, amit az is kifejez, hogy „A jelenetek és a szereplők minduntalan áttűnnek egymásba, mert végül is az egész költemény egyetlen jelenet, amelynek csupán három szereplője van.” (Bowra 1970: 223–224)⁵ Ezt a kijelentést korreferenciális indexekkel formálisan úgy tudjuk leírni, hogy

- az egyes szereplőkhöz, mint egyedi entitásokhoz rendelt korreferenciális indexeket egy általános (archetipikus) személyiségkategóriába soroljuk, és
- feltételezzük, hogy a szöveg kohéziója „magasabb” (ti. szimbolikus) szinten valósul meg.

A személyiségkategóriák alkalmazását maga Eliot sugallja a *tarot* (és néhány fordítással szemben *nem tarokk!*) kártyáinak említésével. A tarot első 22 kártyája „ugyanis azokat az ösképeket, ún. archetípusokat jeleníti meg, amelyek mindannyiunkban benne vannak, s amelyeket tudatosan fel kell ismernünk, meg kell tanulnunk, és át kell élnünk” (Szabó Mária 2006: 11). Vagyis ellentétben a legtöbb értelmezési móddal, úgy véljük, hogy a Pusztai Ország az emberi test és lélek (psziché) szimbóluma és elsősorban nem — de legalábbis nem csak — „a háború utáni társadalom” levertségének, kiábrándultságának, kiüresedésének, elidegenedésének stb. képe jelenik meg benne. Egyebek közt azért, mert „társadalmi szintű” szimbólumrendszer feltételezése esetében például meg kellene mondanunk, minek/kinek a szimbóluma a társadalomban a Halászkirály, akinek a betegsége az egész ország kiszáradásához vezet — és mintha manapság igencsak hiányában lennének az Arthurhoz hasonló nagy királyoknak...

Az alábbi táblázatban megadjuk az *Átokföldje* első részében előforduló alakokat azonosító korreferenciális indexeket, és egyszersmind csoportosítjuk is őket. Megjegyezzük, hogy az indexek könnyebb azonosíthatósága érdekében az indexek sorszámának annak a sornak a számát választottuk, amelyben az indexek először előfordultak az *Átokföldje* szövegében (vagy amelyik sornak a kommentárjában előfordultak).

⁵ Később látni fogjuk, hogy pontosabb lenne a *négy* szereplő / személyiségtípus megkülönböztetése.

1. táblázat

személyeket azonosító korreferenciális indexek az *Átokföldje I.* részében

a Tarot és az Átokföldje szimbólumai	(mitológiai alakok) az Átokföldje történelmi és irodalmi alakjai	az Átokföldje főszereplői
<i>I. csoport: Királyok</i>		
	(Arthus király) [x048.3] <i>Alonso nápolyi király, Ferdinánd apja</i> (A vihar; azt hiszik róla, hogy vízbefulladt) [i013] <i>a főherceg</i>	
[t051.1] <i>az Ember a Három Bottal</i> („a Halászkirályhoz kapcsolódik” — Eliot)	(Amfortas, a Halászkirály) [x031.1] <i>Marke király</i> (Trisztán és Izolda)	
[t047] <i>a vízbefúlt Föníciai Tengerész</i>	[x008] <i>II. Lajos</i> (belefullad a tóba; Wagner egyszer a Halászkirályhoz hasonlította)	[i047] <i>ÉN</i> (itt: „ön”; a Férj?) („Az ön lapja, a vízbefúlt Föníciai Tengerész”)
<i>II. csoport: Királynők</i>		
	(Guinevere) [x013] <i>Erzsébet</i> („Sissi”) királyné [i015] <i>Marie (Larisch)</i>	
	[x031.3] <i>Izolda</i> (Miranda)	[i036] <i>a Jácintos Lány</i>
[t049] <i>a Sziklák Hölgye</i> vagy <i>a Helyzetek Hölgye</i> (Belladonna, „beautiful lady”)	(a Szirének)	[i057] <i>Equitone-né</i> (a Feleség?)
<i>III. csoport: Férfiak</i>		
	[i033] <i>Az Ifjú Hajós</i> („ír gyermekem”; Trisztán és Izolda)	
	[x031.2] <i>Trisztán</i> [x048.2] <i>Ferdinánd nápolyi királyfi</i>	[i035] <i>ÉN</i> (a Szerető)
[t052] <i>a Félszemű Kalmár</i>	(?a velencei kalmár?)	

Boda I. Károly—Porkoláb Judit

[t000] a Halottak [t056] a Rengeteg Ember (holt, pokolba jutott lel- kek)		[i069] Stetson [i063] ÉN (a Megfi- gyelő) [i076] TE (az Álszent Olvasó)
[t054] az Akasztott Ember („I do not find / nem talá- lom”)	[x068] Jézus	
<i>IV. csoport: Öregek</i>		
		[i020] TE (a Próféta)
[t051.2] a Kerék		
	[i000] Sibylla	[i043] Madame Sosostris („Európa legokosabb asszo- nya”)
[t052] a Letakart Kártya (?a Jövő; az Ítélet?)		
		[i027] ÉN (Isten)

Ezek után foglaljuk össze az *Átokföldje* első részének alapvető személyiség-típusait.

4.1. A Királyok vagy Császárok

Az *Átokföldje* első részének érett férfialakjai három nagy csoportba sorolhatóak:

- azok, akik nincsenek (még) válságban (Alonso nápolyi király és a Főherceg),
- akik válságban vannak (a Halászkirály, és valószínűleg Marke király),
- akik nem éltek túl a válságot, „vízbefúltak” (II. Lajos, és valószínűleg a Férj).

Meglehetősen beszédes az, hogy az utóbbi két csoport kap szimbolikusan „kártyát” Eliottól; az Ember a Három Bottal, és a vízbefúlt Föníciai Tengerész kártyáját. Bár Eliot nem említi, Arthur (Arthus) király története mindhárom személyiségtípust magába foglalja.

4.2. A Királynők vagy Császárnők

Az *Átokföldje* első részének nőalakjai szintén három nagy csoportba sorolhatóak:

- kiegyensúlyozott, vélhetően férjes asszonyok, anyák (Erzsébet királyné, Marie),
- azok, akik szenvedélyesen szerelmesek egy Férfiba (Izolda, Miranda és természetesen a titokzatos Jácintos Lány),
- azok, akik „kiszáradtak”, lelkiileg halottak (és mint később tapasztaljuk, hisztérikusak, nem képesek érzelmekre, stb.); ők a „helyzetek hölgyei”.

Eliot csak az utolsó csoportba tartozóknak „oszt lapot”, a szimbolikus Sziklák Hölgye vagy Helyzetek Hölgye lapját. Nagy kérdés, hogy a Feleség, Equitone-né melyik csoportba tartozik, de erről itt még nem tudunk meg semmit. Az *Átokföldje* második részének alapján azonban — a hisztérikus asszonynak fásultan válaszoló férfi alighanem a nő férje — valószínű, hogy a Feleséget a harmadik csoportba sorolhatjuk. Bár Eliot őt sem említi, Arthur (Arthus) király feleségének, Guinevere királynénak az alakja szintén mindhárom személyiség-típust magában foglalja.

4.3. A Férfiak

Ebbe a csoportba az *Átokföldje* első részének azok a férfialakjai tartoznak, akiknek a végső feladata (lenne) a válságba jutott Király („Halászkirály”) meggyógyítása. A Férfiak az alábbi csoportokba sorolhatóak:

- a fiatal, naiv, vágyakkal és illúziókkal teli férfiak; a Tarot terminológiájában ők a „Bolondok” (az Ifjú Hajós);
- a szerelmes férfiak (Trisztán, Ferdinánd nápolyi királyfi, a Szerető);
- *(a csoport itt kettéágazik, mintegy két „utat”, azaz a személyiségfejlődés két alternatíváját szimbolizálva);*
- azok a Férfiak, akikből Megváltók lesznek:
 - azok, akik megtapasztalták a szenvedést (az Akasztott Ember, akit azonban Madame Sosostriis „nem talál”;⁶ Jézus keresztre feszítése viszont felsejlik a mű 68. sorában);
 - a Megváltók, akik elérték a személyiségfejlődésnek azt a fokát, amely már meggyógyítja a Halászkirályt (a Grál legendában Percival lenne ilyen, de ő az *Átokföldjében* nem szerepel);
- azok, akik elbuknak:
 - azok, akik elutasítják az Akasztott Ember archetípusát és inkább a Bűnt választják⁷ (valószínűleg a Félszemű Kalmár ide sorolható; később a pattanásos gyakornok stb.);

⁶ Az Akasztott Ember archetípusa, aki a szenvedés révén képes mások szenvedését is átérezni, központi szerepet játszik Amfortas, a Halászkirály megváltásában. „Isteni rendelés szerint csak az hozhatott gyógyulást neki, akit balgából a részvét tett bölccsé” (Tóthfalusi 1994: 23).

- o a Rengeteg Ember, akik — legalábbis szimbolikus vagy „spirituális” értelemben — meghalnak (a Halottak, akiknek a temetéséről szól az *Átokföldje* I. része; a Rengeteg Ember, akiket „eltiport a halál”; Stetson; a Megfigyelő; és maga az Álszent Olvasó⁸).

A Megváltó személyiségfejlődése során a Bolond archetípusából eljut az érett férfi, a Király archetípusáig. „Percival alakjában az a természetes ember testesül meg, akinek szembe kell néznie a gonoszhoz és a női nemhez való viszony problémájával, és ezáltal meg kell küzdenie önmaga nagyobb fokú tudatosodásának feladatával, s aki ennek révén számos kerülő út után megváltja a Grál birodalmát, amelynek végül maga lesz a királya.” (Jung-Franz 2002: 134) A gyógyítást szimbolizáló Grál pedig — egyebek közt — az anima felszabadítását, ezáltal az anima és a (szuper)ego összhangba hozását, azaz a Király (Férfi) és a Királynő (Asszony) egymásra találását szimbolizálja az *emberi pszichén belül*, és ezáltal „lezárul az ellentétek minden további kiéleződése, és célként megfogalmazódik összebékítésük szándéka. Emez összebékítést szolgálja *edényként* az emberi individuum, hiszen az ellentétek csak akkor oldódhatnak fel egymásban, ha az egyes ember magamagába integrálta őket.” (uo. 135) Mind Percival, mind a Halászkirály tehát a fenti értelmezés szerint az emberi lélek „országában” létezik. Már ha létezik, mert az *Átokföldje* egyebek közt éppen a Megváltó hiányáról szól...

4.4. Az Öregek

Ebbe a csoportba az *Átokföldje* első részének azok a női és férfialakjai tartoznak, akik — időtől, helytől és nemtől (!) függetlenül, mintegy „álomszerűen” (Gerontion) — előre látják ugyan a történéseket, de nem avatkoznak be:

- a jósnők (Sibylla, Madame Sosostri);
- a Próféta (Ezékiel vagy a Prédikátor), akinek Isten megmutatja a jövőt;
- Isten, aki megmutatja a jövőt a Prófétának.

Ebbe a csoportba sorolható majd később Tiresias, a mű „legfontosabb személyisége” (Eliot szavaival), „aki magában egyesíti mind a többi”, ti. a többi személyiségtípust. Érdekes, hogy Eliot két olyan lapot is „leoszt”, amelyekhez nem tartozik szereplő: ezek a Kerék és a Letakart Kártya.

Izgalmas, de tanulmányunk jelenlegi kereteit meghaladó kérdés az, miért játszott Eliot (korai) műveiben és az *Átokföldjében* központi szerepet az Öregség:

⁷ „Barabást kiáltanak”; ld. Garry Kilworth: *Utazzon a Golgotára* c. novelláját.

⁸ Itt ismét utalhatunk Kilworth novellájára, **amelyben** a Tömeg és a velük kiáltozó Időutazók, lényegében a novella olvasói, a Bűnös, és nem az Akasztott Ember archetípusát választják.

*Nem vagy ifjú, se vén,
De mintha csak ebéd után aludnál,
Álmodod mind a kettőt.*
(T.S. Eliot: *Gerontion*, mottó)

A fenti csoportosítás az *Átokföldje* egy olyan értelmezését sugallja, amely a személyiség fejlődésére helyezi a hangsúlyt. Mindez, és ezt fontosnak tartjuk kiemelni, teljes összhangban van Eliotnak magában a műben és a műhöz kapcsolt kommentárokban leírt gondolataival. Valójában értelmezésünk ezek következetes és explicit kifejtésén alapul, a vizsgált szövegben és az ezekhez hipertextuálisan kapcsolódó szövegrészletekben előforduló korreferenciális indexek meghatározásával, csoportosításával és az így kapott csoportok (szimbolikus) értelmezésével.

Irodalomjegyzék:

- Bowra, C. M. (1970): Az alkotó kísérlet. Budapest: Európa K.
- Fauchereau, Serge (1974): Századunk amerikai költészetéről. Budapest: Európa K.
- Mohácsy K.; Vasy G. (1996a): Irodalom IV. A középiskolák negyedik osztálya számára. Budapest: Korona K.
- Petőfi S. János (1997): Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 1997. (Officina Textologica 1.)
- Petőfi S. János (2004): A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe. Budapest: Akadémiai K.
- Petőfi S. János; Benkes Zsuzsa (1998): A szöveg megközelítései. Kérdések - válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Budapest: Iskolakultúra.
- Szabó Mária (2006): Életállomásaink a Tarot-ban. Budapest: Cheiron Studio.
- Szikszainé Nagy Irma (1999): Leíró magyar szövegtan. Budapest: Osiris K.
- Tótfalusi István (1994): Irodalmi alakok lexikona. Budapest: Móra K.
- Vas István: Eliot és a Pusztaság. *In:* Nagyvilág 1961. június, 881-888.
- Virágos Zsolt (2008): The Modernist and Others. The American Literary Culture in the Age of the Modernist Revolution. Debrecen: Univ. of Debrecen, Inst. of English and American Studies.
- West, Alick (1986): T.S. Eliot: Átokföldje. *In:* Sarbu Aladár (szerk.): Könyörgés nyilvános költészetért. Tanulmányok, esszék, vitairatok a harmincas évek szocialista angol irodalmából. Budapest, Európa K. 365-372.

Források:

Eliot, T.S.: Versek — Drámák — Macskák könyve. (Jegyzetekkel ellátta Takács Ferenc.) Budapest: Európa K. 1986.

Eliot, T.S.: Átokföldje. (Fordította Vas István; az eredeti jegyzeteket fordította és jegyzetekkel ellátta Takács Ferenc.) *In*: Mohácsy K.; Vasy G. (1996b): Irodalmi szöveggyűjtemény. A középiskolák negyedik osztálya számára. Budapest: Korona K. 23-38.

Eliot, T.S.: The Waste Land. *In*: Kermode, F.; Hollander, J. (eds.): The Oxford Anthology of English Literature. Volume II. 1800 to the Present. Oxford University Press, 1973. 1980-1998.

Eliot, T.S.: The Waste Land. May, 1998. [Etext #1321] (The Project Gutenberg Etext of The Waste Land, by T. S. Eliot)

(<http://www.gutenberg.org/cache/epub/1321/pg1321.txt>, 2011-03-22)

Eliot, T.S.: The Waste Land and Other Poems. (Edited with an Introduction and Notes by Frank Kermode.) Penguin, 2003. (Penguin Classics)

Jung, Emma; Franz, Marie-Louise von (2002): A Grál-legenda lélektani nézőpontból. Budapest: Európa K.

Kilworth, Gary (1982): Utazzon a Golgotára! *In*: IPM Magazin 1982 február; Galaktika 2006. augusztus.